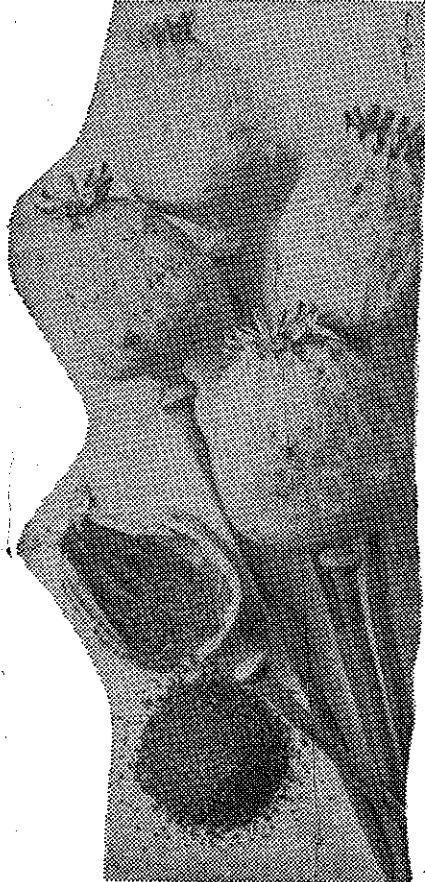

İSLÂM SANATINDA HAŞHAŞ VE HİNT KENEVİRİ MOTİFLERİ

Beyhan YÖRÜKÂN (KARMAĞARALI)

İslâm sanat tarihi araştırmalarında semboller üzerinde henüz yeterince durulmamıştır. Halbuki bunlar İslâm kültür ve sanatında mühim bir yer tutarlar. Meselâ bir sanat eserinde görülen kuş motifinin anlamı araştırılırken, cinsi belirlenmediği için, genel olarak ele alınmış ve kartal ile güvercin, horoz ile kaz figürlerinin ifade ettikleri anlam birbirine karıştırılmıştır. Sanat eserler üzerinde görülen bitki sembolleri için de durum aynıdır. Bu sebeble sanat tarihi çalışmalarında, detaya inen derinlemesine bir çalışmaya ihtiyaç duyulmaktadır. Biz bu çalışmamızda Türk sanatı araştırmalarında bitki olarak veya nar olarak adlandırılarak geçilen haşhaş bitkisi ve kellesi ile hint keneviri üzerinde duracağız.

Haşhaş ve hint keneviri yüzyıllardan beri Asya'nın muhtelif bölgelerinde çeşitli maksatlarla kullanılmıştır. Hint dinlerinde "Soma" adı verilen ve hayatın devamını sağlayan bir bitki özü vardır. Bu yenir ve içilir. Brahmanlar bundan içtikleri zaman düşmanlarını yeneceklerine inanırlar. Hastaları sađđıđa kavuşturan bu bitkinin ismini bilemi-

yoruz, fakat bunun haşhaş veya hint keneviri olması çok muhtemeldir¹. Çin'de ise *Tang* sülâlesinin (M.618-907) ilk zamanlarında bu bitkilerin bilinmediğini, ancak ilk defa VIII. asrın ilk yarısında *Chen Tsangchi*'nin bitki ilmi ile ilgili yazmasında ve *Sung* devri (M.960-1280) de hazırlanan "Bitki Hazinesi" adlı eserde (973) tıbbî bir nebat olarak haşhaş'tan bahsedildiğini görüyoruz. Muhtemelen XII. asırda *Lin Hung* ve daha sonraları diğer yazarlar afyonun hazırlanışını anlatmaktadırlar. Afyonun Çin'e *Moğol* sülâlesi zamanında (1280-1368) girdiği ve *Ming* devrinde daha geniş bir kullanma sahasının bulunduğu söylenmektedir². Orta Asya'da heykel tarzındaki mezartaşlarının bazılarında, figürlerin ellerinde tuttukları şekiller haşhaş kellelerini andırmaktadır. 1 Res. de sapından tutulmuş bir haşhaş kapsülü, 2 Res. de ise böyle bir kapsüle çok benzeyen bir şekil görülmektedir³. İran'da *Luristan*'a ait bronz eşya arasında, iki elinde de haşhaş kelleleri tutan bir figür görülmektedir⁴ (3 Res.). *Firdevsî*'nin "Şehname"sinde *simurg*, *Rudeba*'nın *Rüstem*'in doğuşu sırasında çektiği ağrılardan kurtulması için, *Zal*'a şu öğüdü vermişti: "Sen şimdi yalnız benim sana imdi söyleyeceğim otu al, onu süt ve misk ile döv ve her üçünü de gölgede kuruttuktan sonra bunları yaranın üzerine sür, göreceksin ki sürer sürmez, hasta ıstırabından kurtulacaktır." Bu efsânede de anlatılan yine böyle bir uyuşturucudur.⁵ *Heredot* "Tarih" inde, İskitlerin kenevir yetiştirdiklerini ve bunun tohumunu ateşin üzerine atarak bundan çıkan dumanla keyiflendiklerini ve neşelendiklerini kaydeder. Ayrıca Aral Gölü ve Hazar Denizi arasında yaşayan halkın tuhaf bir meyveyi ateşe atarak bununla sarhoş olup, sıçrayıp oynadıklarını da anlatmaktadır.⁶

Asırlardan beri kullanılan ve dini bir mahiyet taşıyan bu uyuşturucuların İslâm devrinde de çeşitli sebeplerle kullanılmağa devam ettiğini söyleyebiliriz. İslâm dünyasında haşhaş ve hint kenevirinin tababette kullanılması oldukça eskidir. *Ebu'l-Hasan at-Taberî*, *Râzî* ve *Ebu Reyhan Bîrûnî* bunların uyku verici maddeler olduklarını, fazla alınması halinde ölüme yol açtıklarını belirtmektedirler⁷.

1 Jan Gonda, Die Religionen Indiens I, S. 62-66, Stuttgart 1978.

2 K. Chimin Wong - Wu Lien-Teh, History of Chinese Medicine, pp. 180-181, Shanghai 1936.

3 Izdatyelstvo Vostochnoy Literatury, pl 4 (No. 2), 79 (No. 44), Moskva 1961

4 A. Godard, L'Art de l'Iran, fig. 35, p. 42, Paris 1962.

5 Firdevsî, Şehnâme, Çev.: Necati Lügal, I. c., 330-331. s., İstanbul 1945.

6 Herodot Tarihi, Çev.: Ömer Ruza Doğrul, I. c., 130, 406-407. s., İstanbul, 1941.

7 A. Demirhan, Afyonun tıp tarihindeki yeri ve halk arasında kullanılışı, 1-6. s. (IV. Bilim Kongresi, 5-8 Kasım Ankara 1973; A. Demirhan, The evolution of Opium in the Islamic world and Anatolian Turk, pp. 73-98 (Studies in History of Medicine, June 1980); Özcan Köknel, Uyuşturucu madde sorunları, 52-58. s., İstanbul 1976; Alaeddin Akçasu, Esrar, 101-113. s., (Uyuşturucu maddeler sorunu, İstanbul 1972).

İslâm öncesi devirdeki Hint mistisizminin İslâm sûfilerine tesirinin neler olduğu ve bunların boyutları üzerinde durulmamış, dolayısıyla afyon ve esrarın gerek sûfiler gerekse tekke ve tarikatlardaki rolü araştırılmamıştır⁸. Bazı kaynakların verdiği bilgilere göre bu uyuşturucular kalenderîler arasında da yaygındır. *Ahlalı Şeyh Tacoddin Müntevip, Meragalı Zahiruddin Muhammed*'in bir gün *Şehriruz*'da mescide girdiğini, bir müddet sonra on cavlakinin gelerek mescidin kapısını kapattıklarını birşeyler yiyerek esrar çektiklerini, sonra semaa kalktıklarını anlatmaktadır⁹. 691/1292 yılında ölen *Kastamonu Emiri Muzafferiddin Yavlak Arslan*'a ithaf edilen bir yazmada, Cavlakilerin dolayısıyla haşhaş ve kenevir konu edilmekte, Cavlakilerin haşhaş ve kenevir kullandıkları rint ve serserileri fık ve ficur erbâbını bu otlar tuzaga düşürdükleri ifade edilmektedir¹⁰. Aynı devirde *Niğdeli Kadı Ahmed*, "*el-Veled uş-Şefik*" adlı eserinde sebsek (hint keneviri) ve beng (esrar)'ı anlatmaktadır¹¹. *Sarı Saltuk*'un müridi ve *Moğol* hanları tarafından çok sevilen *Barak Baba* esrar kullanırdı¹². *Kaygusuz Abdal*;

"Allah Tengri yaradan, gel içegör cur'adan
Yar ile yar olagör, ağyar çıksun aradan"

mısraı ile cur'adan içilen esrar ile Tanrı'ya ulaşılacağını belirtiyor¹³. Son devir *Bektaşî* babalarından *Muhyeddin Abdal* da bir dörtlüğünde:

"Muhyeddinim haşhaşım
Ehli vahdetim hoşum
Tarikat fakrım oldu
Anın için traşım"

diyerek haşhaş'ın ehli vahdet için olan önemini dile getiriyor¹⁴. *Server Baba* adlı bir derviş de,

"Sır tutarız dervişiz
Dalga duman esrarla
Mertebeye ermişiz"

8 L. Massignon, *Essai sur les Origines du Lexique technique de la mystique Musulman*, pp. 86-96, Paris 1922; M. Eliade, *Schamanismus and archaische Ekstasetechnik*, S. 383, 441.

9 O. Turan, *Selçuklu Türkiyesi dinî tarihine dair bir kaynak*, 541. s. (Köprülü Armağanı, İstanbul 1953).

10 O. Turan, *Selçuklu Türkiyesi...*, 551-564. s.

11 O. Turan, *Selçuklu Türkiyesi...*, 539. s.

12 A. Gölpınarlı, *Yunus Emre ve Tasavvuf*, 23. s. İstanbul 1961.

13 A. Gölpınarlı, a.e., 120-121. s.

14 S. Nüzhet, *Bektaşî şairleri*, 153. s. İstanbul 1957.

nefesi ile bu narkotiğin *Bektaşî* tekkelerinde kullanıldığını belirliyor.¹⁵ *Hacı Bektaş Velî Dergâhı*'nı son ziyaretimizde Müze Müdürü, dergâhın kapatılacağı zaman (1341) yapılan sayım sırasında haşhaş kapsüllerinin dergâhta mevcudiyetinin kaydının da bulunduğunu bize bildirmişlerdi, fakat vaktimizin darlığından bu kayıtları arıyamadık.

Haşhaş ve hint keneviri Selçuklu devri Mevlevileri arasında da problem olmuştu. A. Eflâkî, *Mevlâna Şemseddin*'in "Bizim dostlarımız en adı bir otla bile neşeleniyorlar . . . sonsuz olan âlemden niçin zevk alınsınlar da gitsin, insanları abdal ve hiç bir şey anlamayacak hale getiren haşhaştan zevk alsınlar" dediğini, bunun üzerine de bir müridinin "Kur'ân'da şarabın haram olduğuna dair âyet bulunduğu halde bu otçağım haram olduğuna dair bir şey yoktur"¹⁶ diye itirazda bulunduğunu kaydetmektedir; ayrıca A. Eflâkî, *Mevlâna Celâleddin Rumî, Sultan Veled'i Şemsi Tebrizî*'ye mürid yapmak istediği zaman "Bahaddinin haşhaş yemez" buyurdu, demektedir.¹⁷

İbni Batûta, Anadolu'da afyon ve esrarın tüketimi hakkında şu bilgiyi vermektedir: "Sinop Meliki Gazi Çelebi'nin kifayet ve meziyeti binnazir idi, çok haşış yediği ve bu sebepten vefat eylediği menkuldür. Ondan sonra hakim olan *İbrahim Bey*'in de haşış yediği mervîdir. Mamafih bilâd-ı Rum ahalişi haşış eklini takbih ve taayip etmezler. Bir gün Sinop Camii kapusunda idim. Haricinde halkın oturmasına mahsus peykeler üzerinde kibar ümera-i askeriyeden bir çoğunu gördüm ki huzurlarında bir hizmetkârın durarak, elinde hanaya müşabih bir şey ile dolu bir kap var idi, ve ümeradan herbiri bir kaşık ondan alıp yer idi. Yanımda bulunanlardan birine sorunca, bunun haşış olduğunu öğrendim" demektedir.¹⁸

Anadolu Selçuklularının son zamanında Karaman hükümdarı *Mehmet Bey*'in "Macunu Mütferriha" adı altında esrarlı bir madde kullandığı rivayet edilmektedir.¹⁹

Babür hâtıratında "Şah Mansur Yusuf Zeyyi lezzetli ve keyif verici -kemali- getirmişti . . . Çok sarhoş etti. O derece ki akşam vaktinde beyler toplandığı zaman istişareye çıkamadım, garip bir şeydi. Şimdi

15 R.E. Koçu, İstanbul Ansiklopedisi, 10. c., 5357. s., İstanbul 1969.

16 A. Eflâkî, Âriflerin Menkıbeleri, II. c., 89. s.

17 A. Eflâkî, a.e., II, c. 89. s.

18 İbni Batûta, Çev.: Sırrı Paşa, I, c., 356. s.

19 Bedreddin Mahmut, el-Aynü, El Cuma'n Fi Tarihi Ehl-i zaman, Topkapı Sarayı III. Ahmet Kütüphanesi, No. 2911/19, 826/1422-23 senesi olayları, 366. s. (Sayın Dr. Kâzım Kopraman'a verdiği bilgiden dolayı teşekkür ederim).

o çeşit “-kemali-”den bir tanesi yenilse bile, o günkünün yarısı kadar sarhoşluk vermiyor” diye anlatmaktadır.²⁰

Evlîya Çelebi “Seyahatnâme” sinde devrinin esnaf topluluklarını anlatırken “afyoncuyan” ve “benkciyan” esnafından söz etmekte ve şöyle demektedir: (...hakkaki afyon tenavül eden zamirşinas, nükte-dan, zarif olur. Bunlar dükkânlarıyla vacibusseyr bir halde mürûr ederler ki, kimisi maskıb min indillah, kimi dilini dışarı çıkarmış, kimi kaşınmakda, kimisi hay huy eder, kimi afyonun şiddetinden hâb-ı gaflete dalarak ubur ederler. Esnaf-ı benkciyan, 16 dükkân, 60 nefer. Bunlar da beng yiyerek, gülerek, şaka ederek geçerler.” demektedir.²¹

Bütün bu örnekler, bu bitkilerin uyuşturucu ve neşelendirici metaller olarak İslâm toplulukları arasında da yaygın olduğunu göstermektedir. Bu yazılı kaynakların zikrettiklerini, aynı devirlerdeki sanat eserlerinde de görmekteyiz.

*Büyük Selçuklu*²² (27. Res.), *Anadolu Selçuklu*, *Osmanlı* devri çini, seramik, halı, mezartaşları ve minyatürlerinde haşhaş ve hint Keneviri motifleri dikkatimizi çekmektedir. Konya *Selçuklularının* Beyşehir Gölü kenarındaki *Kubadâbâd*s arayının (1236) duvar çinileri elimizdeki en güzel örneklerdendir.²³ Konya *Karatay Müzesinde* teşhir edilmekte olan 1173-1174, 1262, 1323 envanter numaralı duvar çinilerinde haşhaş kellesi ve dalları görülmektedir (4-7 Res. yalnız 4. resimde görülen motif narı temsil ediyor olmalıdır). *Topkapı Sarayı Hazine Kitaphâğı*'nda bulunan “Kitabu'l-Haşayiş” adlı yazma eserlerin A.2147/396 a-b (8-9 Resim), A-2147/394 b (10 Res.) ile A-2127/204 a-b (11-12 Res.) A-2127/205 a (13 Res.) sayfalarında²⁴ gösterilen haşhaş bitkileri ile bunlar arasındaki benzerlik dikkati çekmektedir. Bu tasvirlerde bir dalda birkaç haşhaş kellesinin olabileceği, yapraklarının tırtıllı veya düz olanlarının bulunabileceği, kapsülün uç kısmında, yuvarlak yaprakçıkların yer alabileceğini gösteren örnekler vardır. *Kubadâbâd* sarayında çeşitli kuşlar, hayali varlıklar ve bitkiler arasında insanlarla ke-

20 Babürnâme (neş. R.R. Arat), c. 349, s., İstanbul 1970.

21 Evlîya Çelebi Seyâhatnâmesi, I, c. 602, s. Dersaadet 1314.

22 A. Pope, A survey of persian Art, V, Pl. 691.708.; T. Rice, Die Kunst des Islam s. 101, fig. 98 München-Zurich.) 1967.

23 G. Öney, Türk çini sanatı, 36-37, 40. s. İstanbul 1976; G. Öney, Anadolu Selçuklu mimarisinde süsleme ve el sanatları, Ankara 1978; F. Yurdekuş, Son buluntulara göre Kayseri'deki Hunat hamamı, 141-151. s. (Selçuklu Araştırmaları Dergisi, II, c. Ankara 1971).

24 A. 2147 nolu eser Dioskorides al-Aynzarî'nin tercümesinden el-Hüseyn b. İbrahim b. Hasan Hurşid at Taberî an-Natîlî'nin islâh suretiyle yazdığı bir kitaptr. Beş makaleden meydana gelmiştir. Eser 626/1229 yılında kopya edilmiş, Eyyubilerden Muhammed Nasreddin için istinsah edilmiştir. A. 2127 No.lu Kitab-ül Haşayiş ve'l-Hayvan adlı yazma ise 867/1462 yılında yazılıp resimlendirilmiştir.

nefesi ile bu narkotiğin *Bektaşî* tekkelerinde kullanıldığını belirliyor.¹⁵ *Hacı Bektaş Veli Dergâhı*'nı son ziyaretimizde Müze Müdürü, dergâhın kapatılacağı zaman (1341) yapılan sayım sırasında haşhaş kapsüllerinin dergâhta mevcudiyetinin kaydının da bulunduğunu bize bildirmişlerdi, fakat vaktimizin darlığından bu kayıtları arıyamadık.

Haşhaş ve hint keneviri Selçuklu devri Mevlevileri arasında da problem olmuştu. A. Eflâki, *Mevlâna Şemseddin*'in "Bizim dostlarımız en adı bir otla bile neşeleniyorlar... sonsuz olan âlemden niçin zevk almazlar da gitsin, insanları abdal ve hiç bir şey anlamayacak hale getiren haşhaştan zevk alsınlar" dediğini, bunun üzerine de bir müridinin "Kur'ân'da şarabın haram olduğuna dair âyet bulunduğu halde bu otçağzın haram olduğuna dair bir şey yoktur"¹⁶ diye itirazda bulunduğunu kaydetmektedir; ayrıca A. Eflâki, *Mevlâna Celâleddin Rumi, Sultan Veled'i Şemsi Tebrizî*'ye mürid yapmak istediği zaman "Bahaddim haşhaş yemez" buyurdu, demektedir.¹⁷

İbni Batûta, Anadolu'da afyon ve esrarın tüketimi hakkında şu bilgiyi vermektedir: "Sinop Meliki Gazi Çelebi'nin kifayet ve meziyeti binnazir idi, çok haşış yediği ve bu sebebden vefat eylediği menkuldür. Ondan sonra hakim olan *İbrahim Bey*'in de haşış yediği mervîdir. Mamefih bilâd-ı Rum ahalisi haşış eklini takbih ve taayip etmezler. Bir gün Sinop Camii kapusunda idim. Haricinde halkın oturmasına mahsus peykeler üzerinde kibâr ümera-i askeriyeden bir çoğunu gördüm ki huzurlarında bir hizmetkârın durarak, elinde hanaya müşabih bir şey ile dolu bir kap var idi, ve ümeradan herbiri bir kaşık ondan alıp yer idi. Yanımda bulunanlardan birine sorunca, bunun haşış olduğunu öğrendim" demektedir.¹⁸

Anadolu Selçuklularının son zamanında Karaman hükümdarı *Mehmet Bey*'in "Macunu Müteferriha" adı altında esrarlı bir madde kullandığı rivayet edilmektedir.¹⁹

Babür hâtıratında "Şah Mansur Yusuf Zeyyi lezzetli ve keyif verici -kemali- getirmişti... Çok sarhoş etti. O derece ki akşam vaktinde beyler toplandığı zaman istişareye çıkamadım, garip bir şeydi. Şimdi

15 R.E. Koçu, İstanbul Ansiklopedisi, 10. c., 5357, s., İstanbul 1969.

16 A. Eflâki, Âriflerin Menkubeleri, II. c., 89. s.

17 A. Eflâki, a.e., II, c. 89. s.

18 İbni Batûta, Çev.: Sırrı Paşa, I, c., 356. s.

19 Bedreddin Mahmut, el-Aynî, El Cuma'n Fi Tarihi Ehl-i zaman, Topkapı Sarayı III. Ahmet Kütüphanesi, No. 2911/19, 826/1422-23 senesi olayları, 366. s. (Sayın Dr. Kâzım Kopruman'a verdiği bilgidен dolayı teşekkür ederim).

o çeşit “-kemali-”den bir tanesi yenilse bile, o günküünün yarısı kadar sarhoşluk vermiyor” diye anlatmaktadır.²⁰

Evlîya Çelebi “Seyahatnâme” sinde devrinin esnaf topluluklarını anlatırken “afyoncuyan” ve “benkeciyan” esnafından söz etmekte ve şöyle demektedir: (... hakkaki afyon tenavül eden zamirşinas, nüktedan, zarif olur. Bunlar dükkânlarıyla vacibusseyr bir halde mürür ederler ki, kimisi maskıb min indillah, kimi dilini dışaru çıkarmış, fimi kaşınmakda, kimisi hay huy eder, kimi afyonun şiddetinden hâb-ı gafflete dalarak ubur ederler. Esnaf-ı benkeciyan, 16 dükkân, 60 nefer. Bunlar da beng yiyerek, gülererek, şaka ederek geçerler.” demektedir.²¹

Bütün bu örnekler, bu bitkilerin uyuşturucu ve neşlendirici metaller olarak İslâm toplulukları arasında da yaygın olduğunu göstermektedir. Bu yazılı kaynakların zikrettiklerini, aynı devirlerdeki sanat eserlerinde de görmekteyiz.

*Büyük Selçuklu*²² (27. Res.), *Anadolu Selçuklu, Osmanlı devri çini*, seramik, halı, mezartaşları ve minyatürlerinde haşhaş ve hint Keneviri motifleri dikkatimizi çekmektedir. Konya *Selçuklularının Beyşehir Gölü kenarındaki Kubadâbads* arayımın (1236) duvar çinileri elimizdeki en güzel örneklerdendir.²³ Konya *Karatay Müzesinde* teşhir edilmekte olan 1173-1174, 1262, 1323 envanter numaralı duvar çinilerinde haşhaş kellesi ve dalları görülmektedir (4-7 Res. yalnız 4. resimde görülen motif narı temsil ediyor olmalıdır). *Topkapı Sarayı Hazine Kitaplığı*'nda bulunan “Kitab-ül-Haşayış” adlı yazma eserlerin A.2147/396 a-b (8-9 Resim), A-2147/394 b (10 Res.) ile A-2127/204 a-b (11-12 Res.) A-2127/205 a (13 Res.) sayfalarında²⁴ gösterilen haşhaş bitkileri ile bunlar arasındaki benzerlik dikkati çekmektedir. Bu tasvirlerde bir dalda birkaç haşhaş kellesinin olabileceği, yapraklarının tırtılı veya düz olanlarının bulunabileceği, kapsülün uç kısmında, yuvarlak yaprakçıkların yer alabileceğini gösteren örnekler vardır. *Kubadâbad* sarayında çeşitli kuşlar, hayalî varlıklar ve bitkiler arasında insanlarla ke-

20 Babürnâme (neş. R.R. Arat), I, c. 349, s., İstanbul 1970.

21 Evliya Çelebi Seyâhatnâmesi, I, c. 602, s. Dersaadet 1314.

22 A. Pope, A survey of persian Art, V, Pl. 691.708.; T. Rice, Die Kunst des Islam s. 101, fig. 98 München-Zurich.) 1967.

23 G. Öney, Türk çini sanatı, 36-37, 40. s. İstanbul 1976; G. Öney, Anadolu Selçuklu mimarisinde süsleme ve el sanatları, Ankara 1978; F. Yurdakul, Son buluntulara göre Kayseri'deki Hunat hamamı, 141-151. s. (Selçuklu Araştırmaları Dergisi, II, c. Ankara 1971).

24 A. 2147 nolu eser Dioskorides al-Aynzarî'nin tercümesinden el-Hüseyn b. İbrahim b. Hasan Hürşid at Taberî an-Natîlî'nin islâh suretiyle yazdığı bir kitaptr. Beş makaleden meydana gelmiştir. Eser 626/1229 yılında kopya edilmiş, Eyyubilerden Muhammed Nasreddin için istisnah edilmiştir. A. 2127 No.lu Kitab-ül Haşayış ve'l-Hayvan adlı yazma ise 867/1462 yılında yazılıp resimlendirilmiştir.

yifli bir dünya tasvir edilmiştir. Bunlar haşhaş bitkisi motiflerinin de yer aldığı bir cennet tasavvurunu aksettirmektedir.

XVI. asra ait bir İznik seramik tabağında da, ağaca sarılı bir yılan ve altında bir haşhaş bitkisi yer almaktadır. Bu tabakta da cennet ve ceennem bir arada tasvir edilmiştir.²⁵

Konya civarında Beyşehir, Akşehir ve Ilgın'da hâlâ haşhaş ekimi yapılmaktadır.²⁶ Bilhassa Kavak ve Lâdik halılarında görülen haşhaş kellesi motifi, bu şeklin bölgedeki hayatiyetini göstermektedir. Bu halılar genellikle seccâde tipindedirler. Halıların mihrap kısımlarının üstünde, bazan ayak kısmında, haşhaş kapsülleri görülmektedir. Konya'da Etnografya Müzesi'nde D-1972 numarada kırmızı mihraplı ibrik, hilal ve haşhaş kapsülü, D-1975 envanter numaralı halıda gene ibrik ve haşhaş kapsülü, 2033 envanter numaralı olan, *Mevlâna* dergahından gelme halıda da gene haşhaş kapsülleri yer almaktadır (Res. 14-15). Bunların pek çok örneği müzelerde bulunmaktadır.

Bu motifin haşhaş ve hint kenevirinin yetiştirildiği yerlerdeki mezar taşlarında görülmesi de tesadüf olmasa gerekir.²⁷ Anadolu dışındaki mezar taşlarından örnekler hakkındaki bilgilerimiz ise neşriyattan takip edebildiğimiz resimlere dayanmaktadır. Gürcistan'ın eski merkezi "Mshyta"da bulunan XVII. yüzyıla ait bir koç heykeli şeklindeki mezar taşının karın kısmında, elinde bir haşhaş dalı tutan sarıklı bir figür vardır.²⁸ Bu motif, bitkinin Gürcistan bölgesinde kullanıldığını göstermesi bakımından ehemmiyetlidir. Çalışmalar ilerledikçe daha birçok mezar taşının bulunacağı muhakkaktır. Anadolu'da mezar taşlarında şimdiye kadar bu motife daha ziyade İç Anadolu'da Kırşehir, Akşehir, Tokat, Seyitgazi ve Niğde şehirlerindeki mezar taşlarında rastlanmıştır. Fakat bunun daha geniş bir alanda mezartaşı motifi olarak kullanıldığına inanmaktayız.

Anadolu'da bildiğimiz haşhaş çiçeği ve kapsülünü havi mezar taşlarının en erken örnekleri Kırşehir'de *Celâl Hatun*'un bugün kayıp olan figürlü mezar taşının iki yanındaki²⁹ ve *Osman b. Halil*'in M. 1310 tarihli

25 Bu eser Victoria Albert Müzesindedir. Bk. G. Öney, *Türk Çini Sanatı*, 99. s. İstanbul 1976.

26 Midhat Altan, *Konya'nın İktisadi bünyesine bir bakış*, 215. s. İstanbul 1940.

27 S. Ünver, *XIV. Asırda Anadolu'da Selçukluların An'nesine Bağlı Mezar Taşları Üzerine*, 17 s. (Vakıflar Dergisi, XII, Ankara, 1978).

28 N. Diyarbakırh, *Hun Sanatı*, 195, s. 176. res., İstanbul 1972.

29 S. Ünver, *Pierres Tombales, Jerusalem 1960*; S. Eyice, *Kırşehir'de H. 709 / 1310 tarihli ... 109. s., 1-6. res., (R.R. Arat için) Ankara 1966*, İ.H. Konyalı, *Akşehir*, 495-499. ve 502-503. s.; İstanbul 1954, B. Karamağaralı, *Ahlat*, 4-5., s., Ankara 1971.

mezar taşında³⁰ yine iki yandaki taşı çevreleyen dallardır. Akşehir'de *Nasreddin Hoca* mezarlığında *Ranâ Binti Mehmet*'e ait 737/1336 tarihli³¹ ve Mahmut b. Yusuf'a ait 776/1374 tarihli³² mezar taşları ile tarihsiz pekçok şahide üzerinde de haşhaş dalları ve kapsülü görülmektedir (16-17 res.).

Akşehir'de haşhaş motifli şahidelerin, bulabildiğimiz diğer dört örneği de XIV. asra aittirler. Bunlardaki haşhaş dalı ve kapsülü ile *Kubadâbad* duvar çinilerinde görülenler arasında tam bir benzerlik vardır.

Tokat'ta haşhaş motifli mezar taşlarından birisi *Mustafa Çelebi*'ye ait 818/1415 tarihli³³ (18 res.), diğeri 881/1410 tarihli *Tokat Müzesi* envanter numarası 407'de kayıtlı olandır³⁴ (19. res.). Birincisinde iki haşhaş dalı, iki arslanla bir güneş sembolü arasına alınmıştır. İkinci örnekte ise iki arslan, ortada ve tepede duran, bozuk resimlendirilmiş bir haşhaş bitkisine doğru uzanmaktadır.

Niğde'nin Bor kazasında bulunan XVIII. asra ait diğer bir mezar taşında da taşın bütün yüzünü kaplayacak biçimde yapılmış bir haşhaş dalı mevcuttur³⁵ (20. res.). Bunlardan başka elimizdeki iki örnek XX. yüzyıla aittirler. Bunlardan önceki Seyitgazi'de³⁵ (21. res.), sonraki ise Seyitgazi'nin Yağbasan Köyü mezarlığında bulunmaktadır (22. res.). Seyitgazi'deki örnek çok basit çizilmiş gelinciğe benzer bir haşhaş çiçeğidir. Çiçeğin altında stilize muhtemelen alevler üzerinde, bir ibrik bulunmaktadır. Yağbasan köyündeki mezartaşında bulunan haşhaş çiçeği ise daha belirli bir haldedir. Bu çiçeğin altında da yuvarlak bir şekil bulunmaktadır. Bu belki de haşhaş kapsülünün bozulmuş şeklidir. Daha alta gene bir ibrik bulunmaktadır. Bu şahidenin yukarı kısmında üç enine çizgiden meydana gelen bir damga da yer almaktadır³⁷.

30 S. Eyice, Kırşehir'de..., 212-214. s.,

31 S. Eyice, Kırşehir'de..., 212-214. s.,

32 S. Ünver XIV. Asırda Anadolu'da... 20. s. I. Res. (Vakıflar Dergisi 12. Ankara, 1978).

33 B. Karamağaralı, Sivas ve Tokat mezartaşları, 19-71, 101-192. s. (Selçuklu Araştırmaları Dergisi II (1970); B. Karamağaralı Ahlat, 10; s. G. Öney, Şahinli ve Arslanlı mezartaşları, 283-301 s. (Vakıflar Dergisi VIII) de bu taş 16 numarada göstermiştir. Arslanlar arasındaki bitkiyi hayat ağacı kabul etmektedir. Şeklin alt yaprakları haşhaş yaprağına benzemektedir. Bitkinin orta kısmındaki şişkinlik ise bir haşhaş kellesini hatırlatmaktadır. Motif stilize bir haşhaş, arslanlar ise Hz. Ali'yi sembolize etmektedir.

34 B. Karamağaralı, Sivas ve Tokat..., 84, s. 29. res.

35 B. Karamağaralı, Anadolu'da XII-XVI. asırlarda Tarikat ve Tekke sanatı hakkında, s. 247 (İlahiyat Fakültesi Dergisi, XXI. c., Ankara 1976).

36 Bu resmi göndermek hufunda bulunan sayın Herr Toma'ya teşekkür ederim.

37 B. Karamağaralı, Türk damgalarının devamlılığı hakkında, 1-24 s. (Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi, 1980).

Devir farkından dolayı bu son iki örnekte sadece haşhaş çiçekleri daha detaysız olarak stilize edilmiş bulunmaktadır. İstanbul, Edirnekapı mezarlığında bulunan,³⁸ baş kısmı sarıkla belirtilmiş, süslemesiz şahide, kitâbesindeki sülüs hattın güzelliği kadar, ifade ettiği anlam bakımından da dikkate değer: (23. res.)

- مشهور : meşhur
يوميى اللى درهم : yevmiye elli dirhem
سولمن وافيون اكل ايدين : sülmen ve afyon ekl eden
يوز اتوز درت ياشنده : yüz otuz dört yaşında
فوت اولان زهاوى السيد : fevt olan rehavî es-seyyid
الحاج احمد افند : *el-Hac Ahmed Efendi*
روحنا فاتحا : ruhuna fâtiha
١٢١٦ سنة : sene 1216 M.

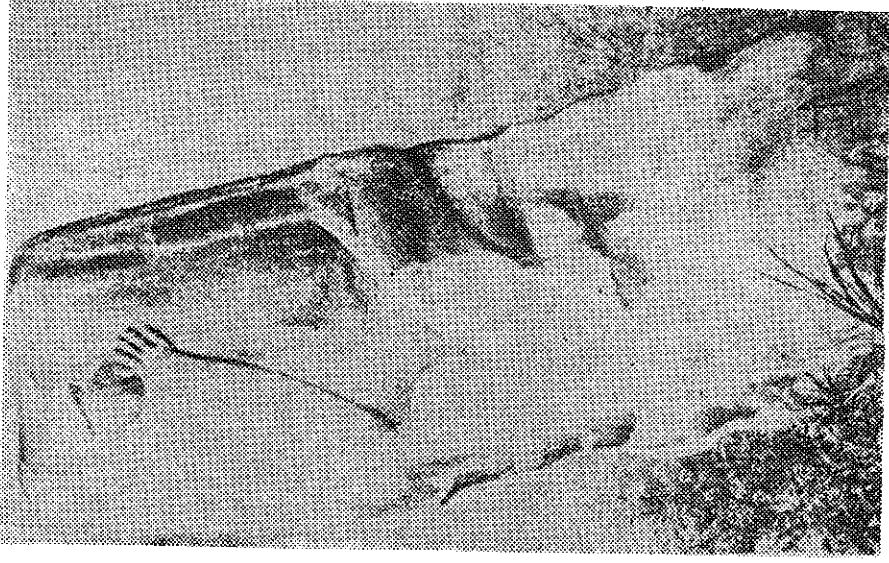
Haşhaş ve hint keneviri gibi uyuşturucu ve zevk verici bitkilere minyatürlerde de rastlamaktayız. Bu hal, bu motiflerin günlük hayata nekadar girmiş olduğunu göstermektedir. *Topkapı Sarayı Müzesi Hazine Kitaplığında* 2160 numaralı albümde bulunan 10-A numaralı minyatür de bir şahsa kenevir hediye eden diğer bir şahıs tasvir edilmiştir³⁹ (24 res.). 2153 numaralı albümde de *Siyah Kalem* imzalı bazı minyatürler arasında ekstaz halinde dans eden kimseler ile dervişleri canlandıran figürler⁴⁰ (24-25 res.) herhalde alınması çok tabii hale gelmiş bir uyuşturucu maddenin kullanıldığını düşündürmektedir.

Sanat Tarihi eserlerinin diğer kollarında da daha pekçok haşhaş ve kenevir motiflerinin bulunabileceği kanaatındayız. Araştırmalar ilerledikçe bunlara yeni örnekler katılacağı muhakkaktır.

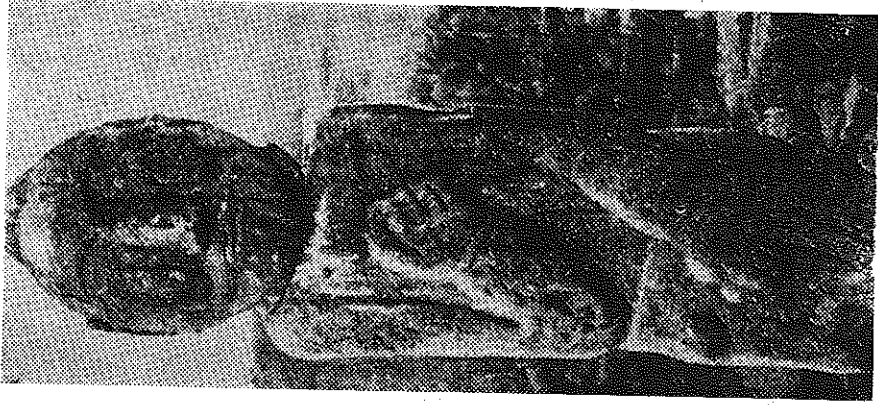
38 R. Saka, Uyuşturucu maddeler, İstanbul 1948, Yazar bu eserinde Afyon ve esrar hakkında bilgi vermektedir. Edirnekapı mezarlığında bulunan mezartaşı 40. s. da yer almaktadır.

39 2160/10 A da bir kap içinde kenevir yaprakları görülmektedir.

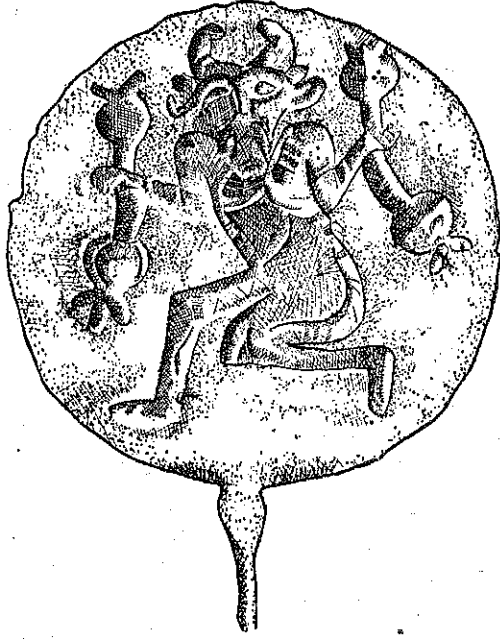
40 2153/38 B2. numaralı resimde soldaki figür elinde cur'a tutmaktadır. Bu şekil (İstanbul Ansiklopedisi)nde görülen cura'ya çok benzer. (R.E. Koçu, İstanbul Ansiklopedisi, 1969, "Esrar" maddesi).

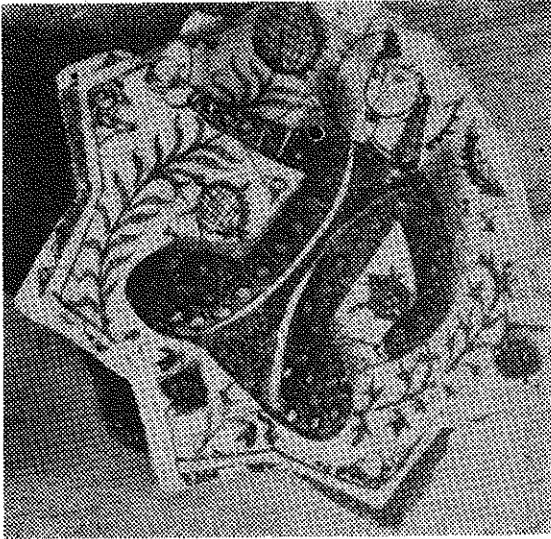
Resim: 2

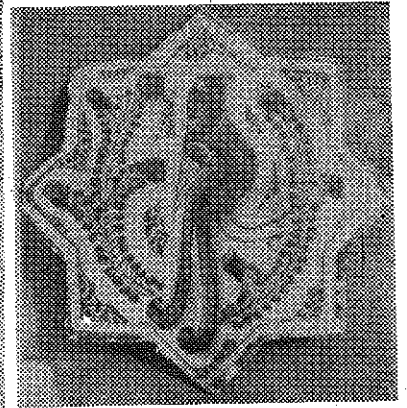
Resim : 1

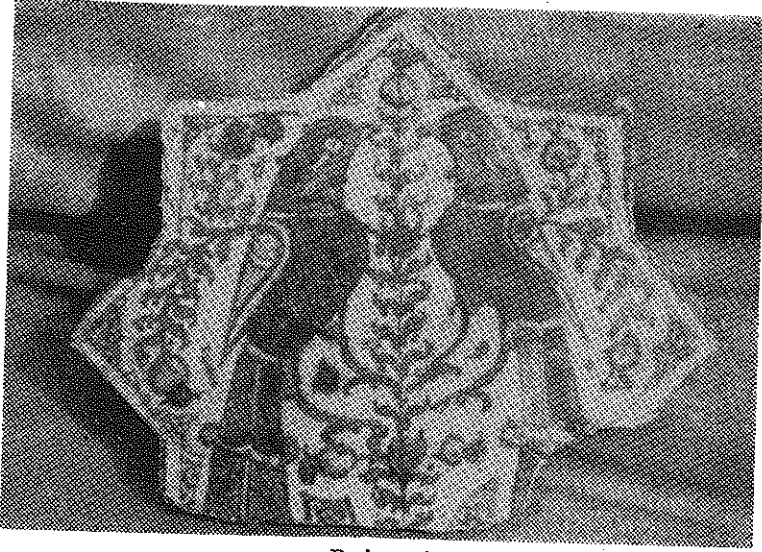
Resim : 3 (A. Godand'tan)

Resim : 4

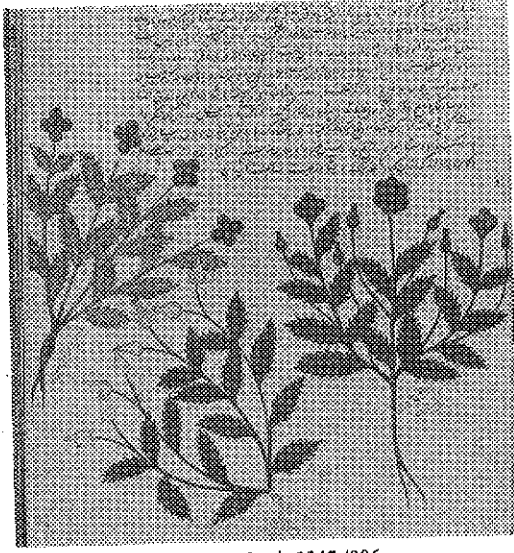
Resim : 5

Resim : 6

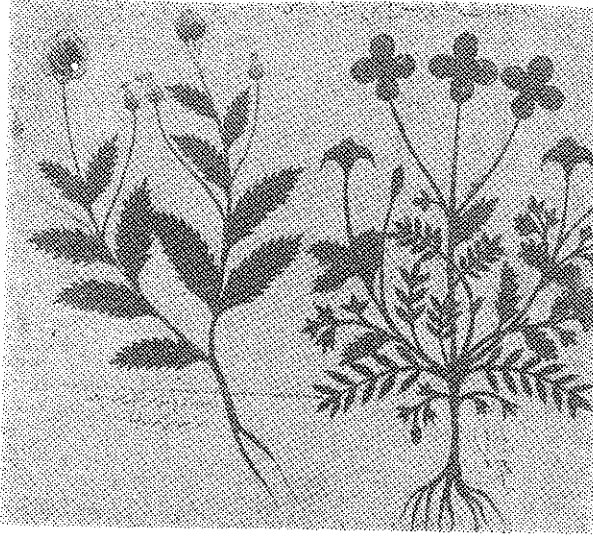
Resim : 7

Resim : 8. A-2147 /396 a

Resim : 9. A-2147 /396 b

Resim : 10 A-2147/394 b

Resim : 11 A-2127/204 a

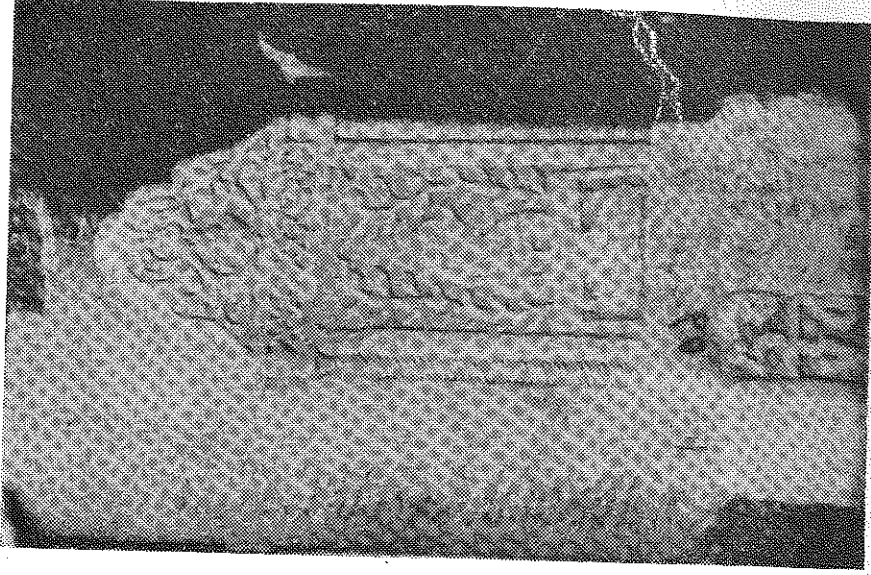

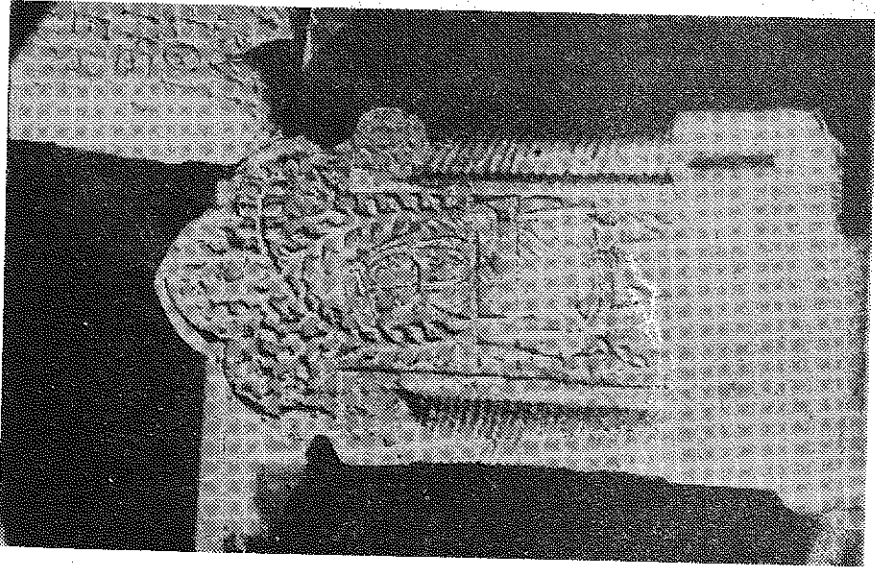
Resim : 14 Konya - Etnorafya Müzesi, Lâdik Seccadesi

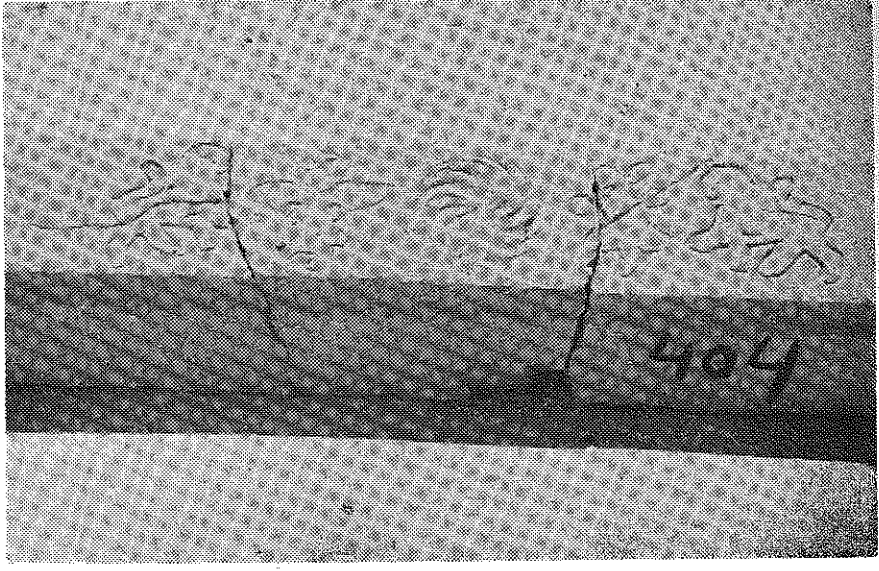
Resim : 15 Konya - Etnografya Müzesi, İâdik Seccadesi

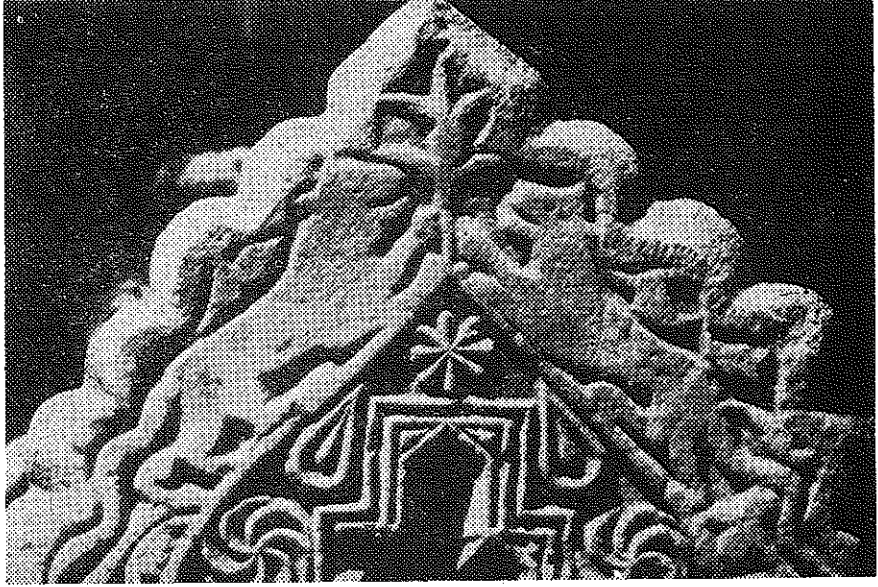
Resim : 17 Alşehir Ayşe Binti Davud'na mezar taşı.

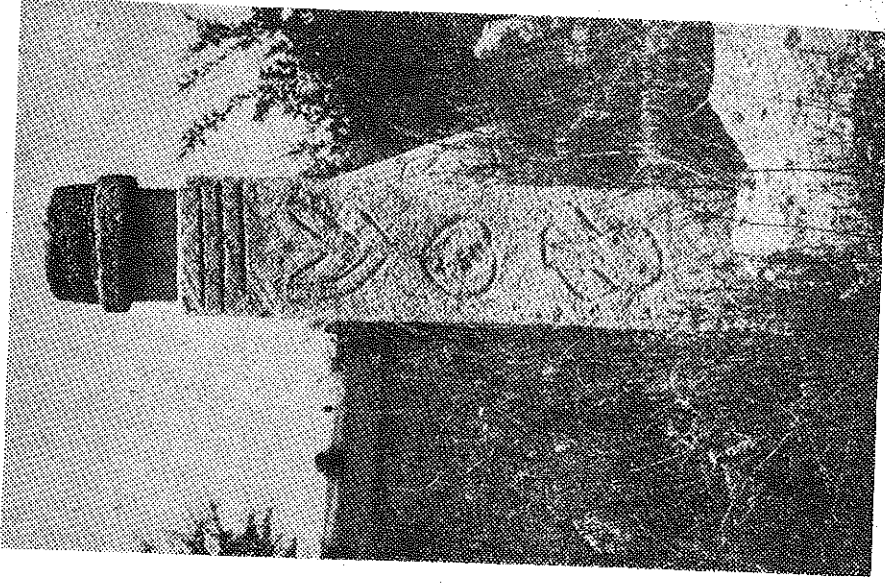
Resim : 16 Alşehir, Ranâ binti Mehmet'in mezar taşı.

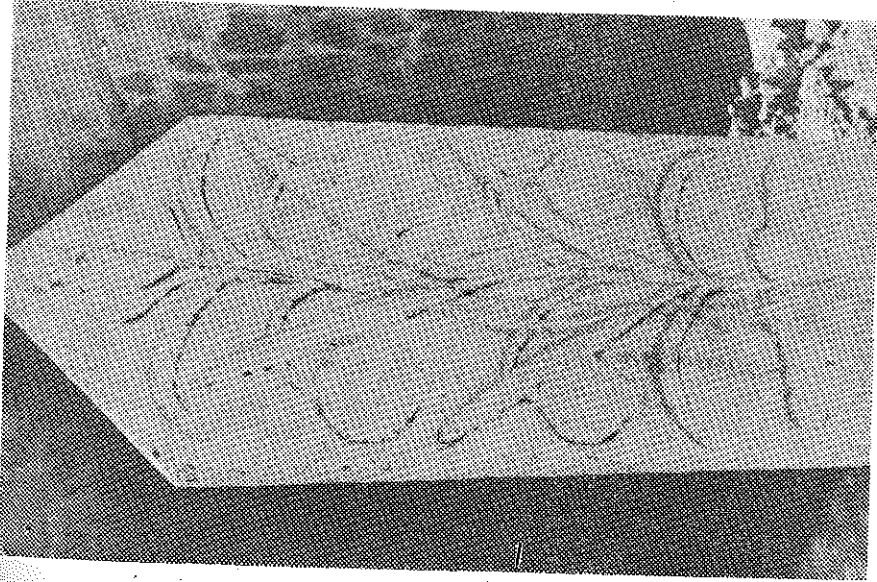
Resim : 18 Tokat, Mustafa Çelbi ye ait mezar taşı

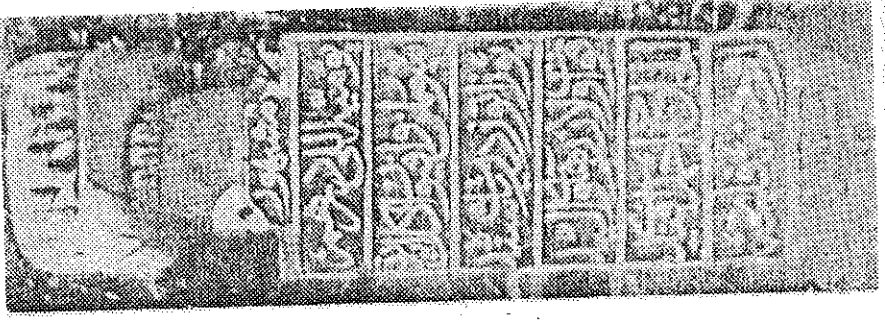
Resim : 19 Tokat Müzesi, 407 env. No.lu mezar taşı

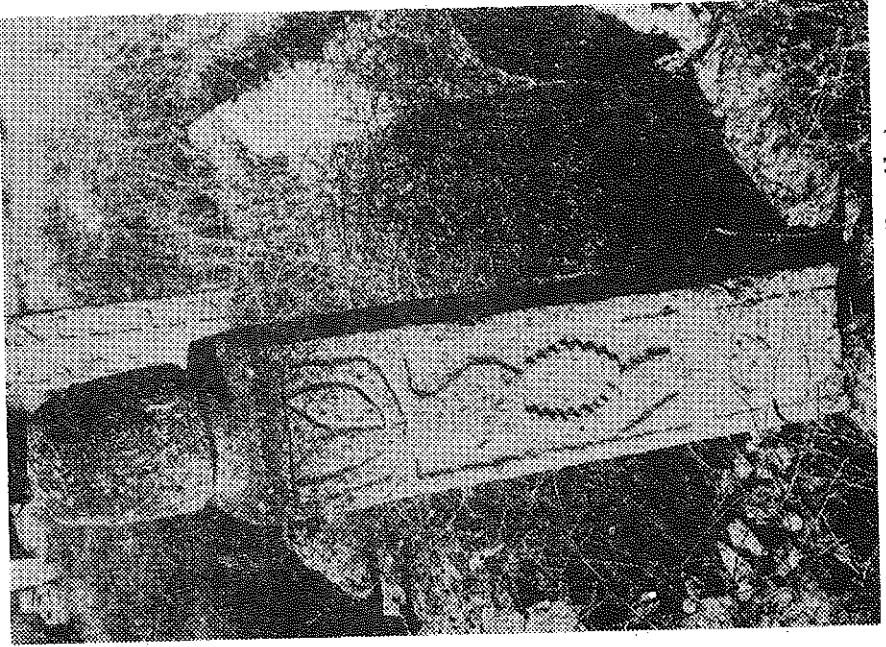
Resim 21 Seyidgazi, Yağbasan Köyü mezarlığından bir mezar taşı

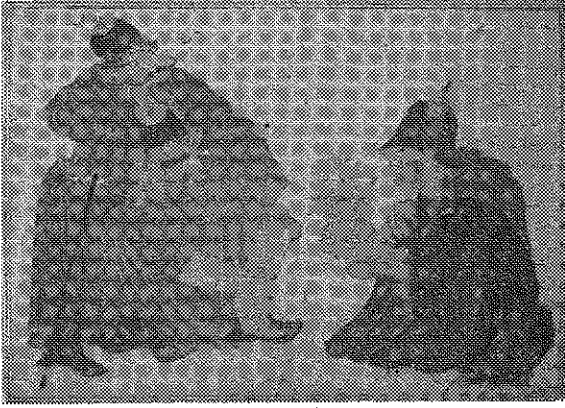
Resim : 20 Niğde Bor kazasında bulunan mezar taşı

Resim : 23 İstanbul Edirnekapı mezarlığı (R. Saka'dan)

Resim : 22 Seyitgazi Mezarlığı (Herr Thoma'dan)

Resim : 24 Topkapı Sarayı Hazine kitaplığı 2160 /10 a

Resim : 25 Topkapı Sarayı Hazine Kitaplığı 2153 /29 b

Resim : 26 Topkapı Sarayı Hazine kitabı; 2153/38 B

Resim : 27 (T. Rice'dan)